Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

Issue-23, Vol-03 January to March- 2018

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist.Nanded

Scanned by CamScanner

13) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विज्ञान विषयाच्या प्रशिक्षणार्थ्यांचा ऑनलाइन, फेस-टु-फेस....
डॉ. संजय ज. निंबाळकर-निलिमा प्रभाकर किनगे || 62

14) क्षेत्रीय अभ्यास पद्धती : ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्रातील उपयोजन
निता विजयकुमार क्षीरसागर डॉ. वीणा कांबळे, औरंगाबाद || 65

15) भारतातील प्रशासकीय सुधारणा: एक विवेचन
प्रा.डॉ.लक्षटे रत्नाकर बाबुराव, देगलूर. || 68

16) आचार्य श्री आनंदऋषीजी महाराजांने प्रवचनातील समाज प्रबोधन
श्रीमती पालवे सीमाताई नवनाथ, जि. अहमदनगर || 71

17) माहिती अधिकार आणि सुशासन
प्रा.डॉ.लक्षटे रत्नाकर बाबुराव, देगलूर. || 74

18) बाल लैंगिक शोषण एक परीदृश्य
डॉ. एच. यु. पेटकर, चिखलदरा जि. अमरावती || 77

19) मासेमारांसाठी राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजना आणि अमलबजावणी
अर्चना रामाजी मेश्राम, जि.चंद्रपूर || 81

20) ओड़िशा में हिन्दी लेखन की परंपरा
डॉ.दाशरथी बेहेरा, संबलपुर, (ओड़िशा) || 86

21) भारत के स्वतंत्रता संग्राम में महिलाओं की भूमिका
अन्जु बाला, पंचकूला हरियाणा || 94

22) शासकीय एवं अशासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों के छात्र—छात्राओं की...
आस्था जौहरी—डॉ. विनोद सिंह भदौरिया, मध्य प्रदेश || 98

23) यज्ञ से भौतिक लाभ
प्रियंका मिश्रा, राजस्थान || 102

24) स्वातंत्र्योत्तर हिन्दी बाल कविता में राजनैतिक मूल्य
डॉ. उमा सरौनिया, दतिया (म.प्र.) || 104

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned by CamScanner

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318
UGC Approved Sr.No.62759
Vidyawarta®
Jan. To March 2018
Issue-23, Vol-03

17

माहिती अधिकार आणि सुशासन

प्रा.डॉ.लक्षटे रत्नाकर बाबुराव
पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

प्रस्तुत लेखात भारतीय लोकशाही माहिती अधिकाराच्या साह्याने सुशासनाची स्थापना कशी होते हे स्पष्ट केले. वर्तमान जागतिक व्यवस्थेत लोकशाही हा अधिक लोकप्रिय शासन प्रकार आहे. अधिकाधिक देश व त्यांच्या शासन व्यवस्थेकडून सुशासनाची स्थापना करण्याचे प्रयत्न होत असतात. सुशासन ही शासनाची प्राथमिकता आहे. भारताने स्वातंत्र्यापासूनच सुशासनाच्या दिशेने अनेक पाऊल टाकले. पहिल्या पंचवार्षिक योजनेपासून ते GST पर्यंतचे शासनाचे सर्व निर्णय, धोरण व योजना या सुशासनाच्या स्थापनेसाठीच प्रयत्नशील आहेत. सुशासनास मुर्तरुप यावे म्हणूनच लोकपालची मागणी अण्णा हजारेंच्या नेतृत्वाखाली करण्यात आले आहे. अच्छे दिन म्हणजेच सुशासन असे संबोधून भारतीय जनता पक्षाने २०१४ ची लोकसभा निवडणूक लढवली. ७३ व ७४ वी घटनादुरुस्ती करुन शहरी व ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थांना दिलेला घटनात्मक दर्जा सुशासनाचाच एक भाग आहे.

भारतीय लोकशाहीला मजबुत करण्यासाठी २००५ साली माहिती अधिकाराचा कायदा पारित करण्यात आला. या अधिकारामुळे [illegible]कशाहीला पारदर्शक, उत्तरदायी व लोककल्याणकारी बनवण्यात [illegible]ईल. तसेच शासन व प्रशासनाला स्थानिक स्तरापासून राष्ट्रीय [illegible] भ्रष्टाचार थांबेल. सुशासन आणि माहिती अधिकारात [illegible] आहे. या दोन्हीतील संबंध अधिक दृढ आहेत. माहिती अधिकाराचा संबंध सरळ-सरळ सुशासनाच्या स्थापनेशी आहे. माहिती अधिकार वर्तमानातील अनेक लोकशाही राष्ट्रासाठी विशेष फलदायी व अत्यंत प्रस्तुत व उपयुक्त आहे. माहिती अधिकाराच्या माध्यमातून शासन व जनतेतील खालील गुणांत वृध्दी होते. त्यामुळे शासनाचे सुशासनात रुपांतर होईल. लोकशाही व्यक्तिची जीवनप्रणाली बनेल.

माहिती अधिकार शासनातील प्रत्येक विभागात [illegible] सहभागीता व सहकार्य स्थापन करते. जनता आणि [illegible] राजकीय नेत्यांना प्रत्यक्षात जोडणारे माहिती अधिकार एक [illegible] आहे. या अधिकारामुळे जनता शासनाला विकास, आरोग्य, शिक्षण, हवामान इत्यादी लोककल्याणाशी संबंधित विषयावर प्रश्न विचारु शकते. तसेच ती शासनाची जबाबदारी व उत्तरदायित्वाची [illegible] निश्चित करुन सुशासनाच्या स्थापनेतील आपले योगदान देते. सर्वसमावेशक व शाश्वत विकास आणि व्यवस्थेच्या [illegible] लोकसहभागाच्या दृष्टीकोनास पूर्णतः स्विकारणे अत्यंत [illegible] आहे. कारण यामुळे लोकशाहीतील संस्थांचा विकास, उदय ही प्रक्रिया पूर्णतः लोकशाही पध्दतीने होते. माहिती अधिकाराचे [illegible] लोकशाहीतील महत्व दिवसेंदिवस वाढत आहे. ज्यात जनतेला माहिती देणे शासनाचे कर्तव्य बनते. या प्राप्त माहितीच्या साह्याने व्यक्ती, समाज स्वतः जागृत होतो. या माहितीमुळे लोकप्रतिनिधीही [illegible] होतात. परिणामतः सुशासनाच्या स्थापनेतील दोघांचे सहकार्य [illegible]

माहिती अधिकाराने जनतेप्रतीच्या शासनाच्या उत्तरदायित्वास समजून घेण्यात मदत केली. तर दुसऱ्या बाजूने या अधिकाराचा दुरुपयोग करणारी यंत्रणा व प्रक्रिया निर्माण झाली. तरीही शासन व प्रशासन अधिक जागरुक व तत्पर बनले. जनतेकडून या अधिकाराचा अधिकाधिक वापर केला जातानाचे दृश्य पहावयास मिळते. यामुळे जनता सार्वजनिक किंवा व्यक्तिगत हिताशी संबंधित कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर प्रशासनाला मागु शकते. प्रशासन व शासनाला या प्रश्नाचे उत्तर देणे अनिवार्य आहे. यातुनच शासनाची जनतेप्रतीची उत्तरदायित्वाची भावना जाणवते. माहिती अधिकारामुळे आपल्या कामात पारदर्शकता, स्पष्टता, निटनेटकेपणा ठेवणे प्रशासनासाठी अपरिहार्य बनेल. कायद्याचे राज्य आणि सुशासन या परस्पर पुरक बाबी आहेत. एक साध्य तर दुसरे साधन आहे. कायद्याच्या राज्यासाठी माहिती अधिकार ही उपयुक्त बाब आहे. कायद्याचे श्रेष्ठत्व, कायद्यापुढे सर्व समान, कायद्याचे समान संरक्षण या अधिकाराचे महत्व व्यक्तिला प्राप्त होणाऱ्या दुसऱ्या अधिकारा समान आहे. यासाठी न्यायालय स्वतंत्र, निपक्ष व प्रभावी असणे अनिवार्य आहे या सर्वांमुळे प्रशासन व शासनातील कुशासकीय प्रवृत्तीवर नियंत्रण ठेवता येईल.

पारदर्शकता हे प्रशासनाचे लक्षण असते. स्वच्छ, संवेदनशील प्रशासनासाठी आवश्यक आहे की, शासन व प्रशासनात योग्य प्रमाणात पारदर्शकता असावी. यासाठीच सुशासनात सहभागिता,

Scanned by CamScanner

माहिती अधिकार, सिटीजन चार्टर व माहिती तंत्रज्ञानाच्या वापरावर अधिक भर दिला जातो. केंद्र, राज्य, स्थानिक किंवा दैनंदिन जीवनातही नागरिक वरील बाबींचा स्विकार करत आहेत. २१ व्या शतकात माहिती अधिकार माहितीचे स्वातंत्र्य व पारदर्शकता यासाठी बरेच आंदोलने झाले. या आंदोलनाच्या परिणामातूनच आज जगातील अनेक देशात माहिती, पारदर्शकतेसाठी कायदे बनत आहेत. बऱ्याच देशात तर असे कायदे बनले. शासन व प्रशासनात पारदर्शकता असावी यासाठी जनता स्वत: आंदोलन करुन मागणी करते. लोकशाही देशात या मागणीचा सकारात्मक विचार होवून शासन त्यावर निर्णय घेते.

विश्वास हा शासन व प्रशासनातील महत्वाचा भाग आहे. सुशासनाच्या निर्मितीसाठी विश्वसनीयता महत्वपूर्ण बाब आहे. कुशल व उत्तम शासन व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी राजकारणी, प्रशासन आणि सर्वसामान्य नागरिकांत विश्वास असणे गरजेचे आहे. मग ती राजकीय, प्रशासकीय, सामाजिक, आर्थिक व न्यायीक कोणत्याही प्रकारची असो. या विश्वासहार्यतेला प्रत्यक्षात आणण्यासाठी जनकल्याणाचे कार्य शासन व प्रशासनाला करावे लागते. दिलेले आश्वासन वेळेतच पूर्ण करावे लागेल. योग्य जीवनमान, मानवी हक्क आणि उत्तम शासन व्यवस्था निर्माण करुन देण्यासाठीचा संकल्प घोषित करावा या संपूर्ण संकल्पाचा उद्देश पारदर्शक सुशासनाचा असावा. यासाठी आवश्यक कायद्यात्मक वातावरण तयार करावे लागेल. ज्यामुळे योग्य निकाल प्राप्त होतील. निर्णय निर्धारण प्रक्रिया योग्य प्रमाणात राबवावी लागेल. त्यासाठी योग्य नियमाच्या अधिन राहूनच कार्य करावे लागेल. नियमांच्या वापरात व पालनात नि:पक्षता व निरंतरता असावी. संघटना व संस्थेचा उद्देश सुशासनाचा असेलच तर वरील सर्व बाबी होतात. या सुशासनाच्या ध्येयाला पूर्ण करण्यासाठी नागरी सेवात परिवर्तन करावे लागेल. त्यांच्यात जनकल्याण आणि जनतेप्रतिची भावना जागृत करावी. ज्यामुळे योग्य व चांगले परिणाम घडतील.

सुशासनाचा माहिती अधिकार अविभाज्य भाग आहे. सुशासनाचे माहिती अधिकार उत्तम माध्यम आहे. कारण सुशासनात राजकीय जबाबदारीपणा, स्वातंत्र्याची उपलब्धता, पारदर्शकपणा, प्रशासकीय जबाबदारी, दक्षता आणि समाज व शासनात सहकार्य या सर्व बाबींचा समावेश असतो. यावर जागतिक बँकेनेही प्रकाश टाकला आहे.

माहिती अधिकार २००५ हे सुशासनाच्या दिशेने शासनाने टाकलेले एक क्रांतिकारी पाऊल आहे. याचा अर्थ भारतीय लोकशाहीला सुशासनात परिवर्तीत करण्यात शासनाची तत्परता दर्शवणारा तो निर्णय आहे. कारण या कायद्याचा मुख्य उद्देशच शासन-प्रशासन व जनता यात समन्वय व संतुलन निर्माण करण्याचा आहे. यामुळे नोकरवर्गांची कार्यप्रणाली पारदर्शकपणा आणि भ्रष्टाचारमुक्त देश निर्माण करण्याची बनेल. माहिती योग्य असावी, प्रश्नांचे योग्य उत्तर मिळावे आणि माहिती वेळेवर मिळावी यामुळे प्रशासकीय कुशलता वाढते. आम जनतेप्रती प्रशासकीय यंत्रणेचे उत्तरदायित्व स्थापन होते. जे सुशासनासाठी महत्वाचे आहे.

आजचे युग हे इलेक्ट्रॉनिक प्रसार माध्यमांचे आहे. त्यामुळे प्रत्येक विभाग आपल्या विभागाशी संबंधित संपूर्ण माहिती वेबसाईटवर टाकतात. जो माहिती अधिकारातील महत्वाचा भाग आहे. यामुळे लोकांना उपयुक्त माहिती तात्काळ प्राप्त होते. परिणामत: जनता प्रशासनाला माहिती मागत नाही. यामुळे शासन व प्रशासक या वेबसाईट नेहमीच अपडेट ठेवते. कारण सर्वच नागरिकांना माहिती तात्काळ व योग्य मिळावी. संगणकामुळे असे करणे सहज शक्य आहे. माहिती अधिकारामुळे प्रत्येक कार्यालयातील कागदपत्रांना अपडेट केले जाते.

शासनाकडून अनुदान घेवून कार्य करणाऱ्या सर्वच संस्थांना मग त्या शासकीय असोत की खाजगी या सर्वांना माहिती अधिकाराच्या कक्षेत आणण्याचे प्रयत्न होत आहेत. यामुळे या सर्व संस्था शासन आणि माहिती अधिकाराच्या नियंत्रणात येतील. ज्यामुळे त्यांच्यातील भ्रष्टाचार, दफ्तर दिरंगाई, भाईभतीजावाद उघडकीस येईल.त्याला नष्ट करण्यासाठीचे प्रयत्न करता येतील.

माहिती अधिकार सुशासनाची प्रक्रिया अधिक प्रमाणात बळकट करते. माहिती अधिकार लोककल्याणावर आधारित शासनास सहभागी लोकशाहीत रुपांतरीत व स्थिर करणारा महत्वपूर्ण अंग आहे. यामुळे जनता शासनाच्या कोणत्याही विभागाची तपासणी व निरीक्षण करु शकतो. लोकनियुक्त प्रतिनिधींना जबाबदार बनवण्याच्या दृष्टिने आपली भुमिका स्पष्टपणे मांडता येते. संपूर्ण जगाती शासकीय कर्मचारी अधिकारी आणि लोकप्रतिनिधी, विधीमंडळ व संसदेच्या कार्याची तपासणी, नियंत्रण करण्यासाठी या कायद्याचा वापर करता येतो. लोकनियुक्त प्रतिनिधी जनतेला दिलेले आश्वासने कशी पूर्ण करतात हे जनतेला जाणुन घेण्याचा पूर्ण अधिकार आहेत. नौरवर्ग सार्वजनिक संपत्ती कशा प्रकारे खर्च करतात. तर लोकप्रतिनिधी कशा प्रकारे जनता व अभिजनांशी संबंध ठेवतात. कोणत्याही विकास काम

Scanned by CamScanner

व कार्यक्रमाची गुणवत्ता व त्यात आवश्यक सुधारणा यात समन्वय साधणे सुशासनाशिवाय शक्य नाही. आजचे युग हे जागतीकिकरणाचे आहे. जागतीकिकरणाने भारतीय राजकारण, समाजकारण, अर्थकारणाला प्रभावित केले. स्वार्थाने प्रेरित व संकुचित राजकारणामुळे राजकीय स्थैर्य धोक्यात आले. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर राष्ट्रीय अस्मिता कमकुवत बनत आहे. यामुळेच केंद्रात एक शक्तीशाली व स्थिर शासनाची आवश्यकता आहे. जी राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय आर्थिक व राजकीय धोरणांचे निर्धारण, शेजारी व बाहेरील देशाची आर्थिक व राजकीय स्थिती आणि धोरणांचे योग्य आकलन करुन त्यात समन्वय निर्माण करेल. जेणेकरुन जागतिकीकरणातील आव्हानाचा योग्य सामना करुन सुशासनाची स्थापना यशस्वी पध्दतीने करता येईल.

माहिती क्षेत्रातील बदल, माहिती आणि माहिती तंत्रज्ञानाने सर्वच क्षेत्राला प्रभावित केले. जगातील प्रत्येक देश आणि समाज या आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेचा स्विकार करत आहे. परिणामतः आजच्या राजकारणात माहिती आणि माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर वाढत आहे. त्यामुळे राजकारणाचे आधुनिकीकरण होत आहे. वर्तमानातील सर्वच राजकीय पक्ष मग ते राष्ट्रीय, प्रादेशीक किंवा स्थानिक असोत आपल्या सर्व उपक्रम, धोरणांना सर्वसामान्य लोकांपर्यंत या माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या साह्यानेच पोहचवतात. जर एखाद्या घटकापर्यंत ही माहिती पोहचत नसेल तर त्यास माहिती मिळविण्यासाठी माहिती अधिकाराचा वापर करण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. या स्वातंत्र्याचा वापर करून जनता लोककल्याणाशी संबंधित माहिती शासनाच्या विभागातून मिळवू शकते. या माहितीत काही दोष असतील तर ते दूर करुन प्रशासनाला कार्यकुशल, पारदर्शक व उत्तरदायी बनवण्याचे प्रयत्न शासन व प्रशासनाकडून होतात. त्यामुळेच माहिती अधिकाराचा कायदा भारतासारख्या देशात सुशासन स्थापन करण्याच्या प्रक्रियेशी संबंधित महत्वाचा जनाधिकार आहे.

भारतात सुशासनाच्या स्थापनेत अनेक समस्या आहेत. यात महत्वपूर्ण समस्या वाढती लोकसंख्या व तिच्या साह्याने येणारे इतर सर्वच प्रश्न यासोबतच वाढता भ्रष्टाचार हा महत्वाचा मुद्दा आहे. या भ्रष्टाचारात राजकीय व प्रशासकीय स्तरावर होणारा भ्रष्टाचार समाविष्ट आहे. आघाडी शासनाच्या काळातील राजकीय अस्थिरतेने शासन व प्रशासन दोन्ही स्तरावर भ्रष्टाचार वाढवला. यामुळे मंत्रीमंडळाच्या उत्तरदायित्वाचे हणन झाले. शासन व प्रशासनाचे परस्परांवरील नियंत्रण कमी झाले. याच काळात भ्रष्ट, [illegible] दफ्तर दिरंगाई व असंवेदनशील नोकरशाहीत वाढ झाली. [illegible] पोलिस व प्रशासनाच्या सुधारणेच्या दिशेने जाणीपूर्वक प्रयत्न [illegible] नाहीत. झालेल्या सुधारणेत दोष असल्यामुळे लोकांचे योग्य [illegible] मिळाले नाही. संसाधनाच्या अविवेकी व अन्यायी वितरणामुळे [illegible] व श्रीमंतातील अंतर वाढले. न्याय,समता, स्वातंत्र्य व सहभाग [illegible] पुर्ती झाली नाही.

संदर्भ ग्रंथ :

१) सूचना का अधिकार-अपेक्षाएं और चुनौतियां-प्रा.[illegible] नाथु लाल गुर्जर-सबलाइम पब्लिकेशन्स, जयपूर०६.

२) माहिती अधिकार-फडके य.दि.-अक्षर पब्लिकेशन्स

३) Recent Trends in public administration-Dr.Preeti Pohekar-Aruna Prakashan, Latur-२०१०.

४) Right to information and Good Governance-S.L. Goel, Deep & Deep Publications Pvt. Ltd. New Delhi-२००७.

५) लोकप्रशासन-एम.लक्ष्मीकांत-Tata MC-Grow Hill Education, Private Limited, New Delhi.

६) माहिती अधिकार-प्रा.व्हि.बी.पाटील, के. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे.

७) २१ वी शताब्दी में लोकप्रशासन - अशोक कुमार दुबे-Tata MC-Grow Hill Education, Private Limited, New Delhi.

८) प्रशासन एवं लोकनिती-संपादक-मनोज सिन्हा, ओरिएंट ब्लैकस्वान-२०१०-न्यु दिल्ली.

९) Understanding Contemporary Issues in India-Vivek S. Raj-Civil Services Times.

१०) विचारमंथन-महाराष्ट्र राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन परिषदेची संशोधन पत्रिका-संपादक प्रा.अशोक नाईकवाडे-२००५.

११) The Indian Journal of Political Science-January-March-२०१३-Editor Madhurendra Kumar.

१२) भारताच्या संसदीय लोकशाहीची अग्निपरिक्षा-लेखक-माधव गोडबोले, अनुवाद सुजाता गोडबोले-राजहंस प्रकाशन, पुणे-२०१२.

□□□

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist.Nanded
Scanned by CamScanner